

dr hab. Małgorzata Czerwińska, prof. UZ
Uniwersytet Zielonogórski

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Agaty Bernaś pt. „Audiodeskrypcja oraz jej wykorzystanie w dostępie osób z uszkodzonym wzrokiem do informacji oraz świata kultury i sztuki”.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii. Toruń 2017, 446 s.

Promotor: prof. dr hab. Bronisława Woźniczka-Paruzel

Spółczesne społeczeństwo informacyjne generuje grupy wykluczenia, wśród których wymienia się osoby z niepełnosprawnością (w tym z niepełnosprawnością wzroku). Tymczasem w odniesieniu do tych osób, nowoczesne technologie (technologie wspomagające) niwelują bariery w dostępie do informacji, ułatwiają edukację, rehabilitację, udostępniają dobra kultury i sztuki – słowem, sprzyjają inkluzji społecznej.

Problematyka znaczenia mediów (nowych mediów) w psychospołecznym funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością znajduje się w obszarze interdyscyplinarnych zainteresowań badawczych¹. Bibliologiczno-tyflogiczną refleksją objęto również np. system Braille’a i tyflografikę².

Audiodeskrypcja, jako przekład audiowizualny, intersemiotyczny, technologia wspomagająca, materiał alternatywny, środek dydaktyczny - wzbudza zainteresowanie lingwistów, filmoznawców, teoretyków i historyków sztuki, kulturoznawców, medioznawców, tyflopédagogów, bibliologów-informatologów, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w literaturze przedmiotu (np. A. Chmiel, I. Mazur, A. Szarkowska, B. Jerzakowska, K. Karaszewska, I. Küntsler, B. Szymańska, T. Strzymiński, M. Kalbarczyk, R. Więckowski), jak i realizacji projektów w zakresie animacji kultury, edukacji i rehabilitacji – adresowanych do niepełnosprawnych wzrokowo beneficjentów (np. działalność Fundacji

¹ Np. M. Fedorowicz-Kruszewska, M. J. Cyrklaff, Media w środowisku osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, Toruń 2016; B. Woźniczka-Paruzel, Multimedia w komunikacji, czytelnictwie i życiu kulturalnym osób z dysfunkcją słuchu, Toruń 2016.

² M. Czerwińska, Pismo i książka w systemie L. Braille’a w Polsce: historia i funkcje rewalidacyjne, Warszawa 1999; M. Czerwińska, System Braille’a – rewolucja medialna czy inkluzja społeczna osób z niepełnosprawnością wzroku?, „Przegląd Biblioteczny” 2015, z. 3 s. 365-381; M. Czerwińska, Tyflografika - szansa na nowe oblicze książki niewidomego i obecność jej użytkowników w świecie informacji? W kręgu rozważań bibliologiczno-tyflogicznych, „Przegląd Biblioteczny” 2017, z. 2, s. 169-184.

„Audiodeskrypcja”, Fundacji na Rzecz Rozwoju Audiodeskrypcji „Katarynka”, Fundacji Kultury Bez Barrier, Mazowieckiego Stowarzyszenia Pracy dla Niepełnosprawnych „De Facto”).

W tym nurcie dociekań badawczych (teoretyczno-opisowych i empirycznych) oraz działań praktycznych lokuje się również rozprawa doktorska Pani mgr Agaty Bernaś.

Przedłożona do recenzji rozprawa składa się z 6 rozdziałów, uzupełnionych materiałem wprowadzającym (wstęp, zakończenie), materiałem uzupełniającym tekst główny (przypisy dolne - głównie bibliograficzne, aneks), materiałem informacyjno-pomocniczym (spis treści, streszczenie i słowa kluczowe w j. polskim i angielskim), bibliografią.

Rozdział 1 - Niepełnosprawność wzroku w kontekście barier w dostępie do świata kultury i sztuki (s. 19-80) obejmuje 4. podrozdziały, w których Autorka przedstawia pojęcie niepełnosprawności, charakteryzuje niepełnosprawność wzroku na tle innych rodzajów niepełnosprawności sensorycznej, omawia bariery w dostępie do wytworów sztuki i w aktywności kulturalnej, powodowane niepełnosprawnością wzroku, opisuje specyfikę percepcji dzieł sztuki przez osoby niepełnosprawne wzrokowo.

Zbędny wydaje się podrozdział 1.2.3. - omawiający niepełnosprawność wzrokowo-słuchową oraz 1.3.1. - prezentujący rozważania na temat pojęcia „bariery”. Wybrane treści tego podrozdziału mogłyby zostać włączone do podrozdz. 1.1. Bariery w funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością ściśle wiążą się bowiem z wyszczególnianymi modelami niepełnosprawności, a te determinują jej definiowanie.

Dyskusyjna jest zasadność wyodrębniania podrozdz. 1.3.2.1. i 1.3.2.2. Bardziej celowe byłoby zredagowanie jednego podrozdziału, zwięźle omawiającego sferę orientacyjno-poznawczą osób z niepełnosprawnością wzroku. W wymienionych podrozdziałach informacje o procesach poznawczych (kognitywnych) są rozproszone, niewyczerpujące; np. zabrakło odniesienia do tworzenia wyobrażeń przedmiotów, wyobrażeń przestrzennych, kompensacyjnej roli zmysłu słuchu, mowy, specyfiki procesów myślowych, zjawiska wyobrażeń surogatowych. Zasadne byłoby tu odwołanie się np. do publikacji M. Grzegorzewskiej, W. Pileckiej, T. Majewskiego, K. Klimasińskiego.

Przejrzystość i poprawność merytoryczna omówienia kwestii psychospołecznego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością wzroku (zwłaszcza w kontekście partycypacji w kulturze) wymaga odniesienia się nie tylko do sfery orientacyjno-poznawczej, ale też emocjonalno-motywacyjnej oraz specyfiki funkcjonowania społecznego.

Rozdział przedstawiający problematykę osób z niepełnosprawnością wzroku, jako adresatów i odbiorców audiodeskrypcji, powinien być opracowany na bogatszej literaturze z zakresu tyflopedagogiki. Zabrakło w nim informacji o specyfice procesu rehabilitacji i edukacji oraz miejsca w nim materiałów alternatywnych i technologii wspomagających (w tym audiodeskrypcji).

W podrozdziale 1.4.2. wskazane byłoby odwołanie się Autorki do bardzo istotnej dla prowadzonych w nim rozważań publikacji Allen H. Eaton³.

Tekst tego rozdziału nie jest wolny od nieścisłości terminologicznych, np. w tytule podrozdz. 1.2.1. – poprawniej byłoby: „niepełnosprawność wzroku” – a nie „niepełnosprawność wzrokowa”.

Rozdział 2 - Przekład audiowizualny – odpowiedzią na rozwój środków masowego przekazu (s. 81-120) składa się z 5. rozbudowanych podrozdziałów. Autorka prezentuje w nim rodzaje przekładu, rolę obrazu w komunikacji. Kreśli rozwój umiejętności komunikacyjnych człowieka, jako podstawy powstania mediów. Wnikliwie omawia istotę i odmiany przekładu audiowizualnego oraz miejsce w nich audiodeskrypcji. Rozdział dopełnia przegląd najważniejszych uregulowań prawnych odnoszących się do przekładu audiowizualnego (audiodeskrypcji).

Tekst jest usystematyzowanym, opartym na bogatym wyborze literatury przedmiotu, wykładem, porządkującym definicyjnie i klasyfikacyjnie oraz prawnie zjawisko przekładu audiowizualnego.

Rozdział 3 - Audiodeskrypcja – drogą do przełamywania barier wynikających z uszkodzenia wzroku (s. 121-175) – w 2. rozbudowanych podrozdziałach zawiera omówienie dziejów audiodeskrypcji na świecie i w Polsce oraz rozważania definicyjne wokół terminu „audiodeskrypcja”.

Autorka, dokonując krytycznej, weryfikującej analizy polsko- i anglojęzycznych źródeł, opisuje genezę i rozwój audiodeskrypcji na świecie i w Polsce. Jest to pierwsze tak wnikliwe, rzetelne faktograficznie, opracowanie dziejów audiodeskrypcji w polskojęzycznej literaturze przedmiotu.

Zbędny wydaje się podrozdział 3.2.1. - prezentujący rozważania teoretyczne nad pojęciem definicji. Kluczowe treści podrozdz. 3.2.2. - prezentujące kierunki upowszechniania się terminu audiodeskrypcja i ustalenia jego etymologii i podrozdz. 3.2.3. – stanowiące przegląd definicji –

³ A.H. Eaton, Piękno dla widzących i niewidomych, Warszawa 1985.

bardziej zasadne byłoby umieścić w podrozdziałach omawiających dzieje audiodeskrypcji na świecie i w Polsce.

Rozdział 4 - Audiodeskryptor – jego wykształcenie oraz kompetencje (s. 176-212) w 3. podrozdziałach zawiera rozważania terminologiczne odnoszące się do nazwy zawodu audiodeskryptora, form kształcenia oraz kompetencji.

Rozdział został przygotowany głównie w oparciu o analizę stron internetowych wybranych uczelni i organizacji pozarządowych.

Rozdział 5 - Opisy w technice audiodeskrypcji – ich cele, odmiany oraz zasady opracowywania (s. 213-320) w 2. rozbudowanych podrozdziałach odnosi się do celów audiodeskrypcji ze względu na formę działalności artystycznej i potrzeby odbiorcy, prezentuje zasady opisów obiektów sztuk plastycznych (malarstwo, grafika, fotografia, rzeźba, rzemiosło artystyczne), architektury, sztuk widowiskowych (widowiska teatralne, filmowe).

Rozdział ma charakter instrukcji przygotowywania audiodeskrypcji do obiektów sztuki, zwłaszcza w odniesieniu do obiektów architektonicznych, które nie mają zadawalającej liczby publikacji omawiających zasady tworzenia ich audiodeskrypcji. Autorka odnosi się tu zarówno do techniki audiodeskrypcji struktury zewnętrznej obiektów (fasady), jak i wnętrza budowli zabytkowych.

Prezentacja zasad redagowania audiodeskrypcji poszczególnych rodzajów dzieł sztuki poprzedzana jest ich charakterystyką, dokonywaną z punktu widzenia historii sztuki. Dowodzi to niewątpliwie rozległej erudycji Autorki w obszarze nauk o sztuce, choć jednocześnie wypada zauważyć, że wzmiankowane partie pracy są niejednokrotnie zbyt szczegółowe.

Cennym jest, iż Autorka omawia zasady tworzenia skryptów audiodeskrypcji, nie tylko analizując literaturę przedmiotu, wybrane egzemplifikacje, ale także przywołując własne doświadczenia (zwłaszcza w zakresie audiodeskrypcji fotografii prasowej oraz sztuk widowiskowych – filmu).

Rozdział 6 - Wydarzenie z audiodeskrypcją – jego przygotowanie, badanie odbioru w środowisku osób z niepełnosprawnością wzroku oraz wpływ na dalsze kroki badawcze (s. 321-379) w 3. podrozdziałach zawiera obserwację etnograficzną toruńskiego środowiska osób z niepełnosprawnością wzroku, omówienie przygotowania audiodeskrypcji do wystawy „Brzmienie ciszy”, prezentację przebiegu i wyników badań niepełnosprawnych wzrokowo odbiorców oraz badań studentów nt. potrzeby kształcenia z zakresu audiodeskrypcji.

Na tle części teoretyczno-opisowej pracy, rozdział empiryczny prezentuje stosunkowo niski poziom merytoryczno-metodologiczny.

Interesujące są podrozdziały przedstawiające przygotowanie audiodeskrypcji do wystawy „Brzmienie ciszy”, niewątpliwie wzbogacające warsztat pracy audiodeskryptora, odnoszący się do złożonego przedsięwzięcia artystycznego, wymagającego łączenia kilku rodzajów audiodeskrypcji. Dołączony skrypt stanowi cenny materiał instruktażowy.

Natomiast badania własne Autorki budzą wątpliwości natury metodologicznej i merytorycznej, a nawet każą podważyć ich zasadność w świetle obranej metodologii, cechującej się swoistego rodzaju „eklektyzmem”. Obserwacja etnograficzna jest metodą/techniką przynależną do jakościowej strategii badawczej. Metoda sondażu diagnostycznego należy do strategii ilościowej. Jej zastosowanie do badania 17-osobowej grupy jest nieuzasadnione. Zastosowany w badaniach wywiad o najwyższym stopniu standaryzacji (wywiad kompletnie kierowany) nie może być utożsamiany z techniką ankiety. Narzędziem badawczym jest zatem kwestionariusz wywiadu, a nie ankiet. W konstrukcji kwestionariusza dyskusyjne jest umieszczenie metryczki na jego wstępie.

Błędnie została dobrana grupa badana osób z niepełnosprawnością wzroku: zbyt duże zróżnicowanie wiekowe, brak proporcjonalności liczebnej w ramach zmiennych niezależnych: wykształcenie, stopień i czas wystąpienia niepełnosprawności wzroku. Przyjęte warunki przeprowadzenia badań nie wydają się sprzyjać pozyskaniu przemyślanych przez badanych odpowiedzi. Nie przekonuje zapewnienie Autorki, że okoliczności przeprowadzenia wywiadów (w ramach udziału w wystawie z audiodeskrypcją „Brzmienie ciszy”) nie miało wpływu na merytoryczną zawartość wypowiedzi badanych). Uzyskane wyniki badań są zatem mało wiarygodne, o niskiej wartości merytorycznej.

Bardziej uzasadnione byłoby tu obranie metody studium przypadku, opartej na wywiadzie otwartym pogłębionym, skoncentrowanym na pozyskaniu przede wszystkim opinii, odczuć badanych na temat zwiedzanej wystawy z audiodeskrypcją (co miałyby jednocześnie walory ewaluacyjne zrealizowanego przedsięwzięcia artystycznego), wzbogacone o narracje badanych na temat ich uczestniczenia w kulturze, w tym doświadczeń z wykorzystywania audiodeskrypcji.

Badania ilościowe nad uczestnictwem osób niepełnosprawnych wzrokowo w kulturze, wykorzystywaniem przez nich audiodeskrypcji, aby mogły być wiarygodne, ważne merytorycznie, powinny być przeprowadzone na większej liczebnie grupie, starannie dobranej w ramach zmiennych niezależnych (dane socjodemograficzne), reprezentatywnej dla środowiska osób z niepełnosprawnością wzroku.

Większą poprawnością metodologiczną cechują się badania sondażowe studentów kierunków filologicznych, choć i tu grupa badana jest liczebnie zbyt mała (34 osoby), a włączenie do niej również doktorantów i wykładowców, czyni ją metodologicznie niejednorodną.

Badawczo uzasadnione byłoby poszerzenie grupy badanej o studentów kierunków pedagogicznych i artystycznych.

W opisie budowy ankiety do badania studentów nieprecyzyjny jest zapis: „ankieta zawierała sześć pytań zamkniętych z dodatkowym wariantem półotwartym” (s. 372). W metodologii wyróżnia się pytania ankietowe: zamknięte, półotwarte i otwarte. Autorka zastosowała zatem w części merytorycznej kwestionariusza ankiety pytania półotwarte.

W tytułach podrozdz. 6.2.4.3. i podrozdz. 6.3.3. powinno być: „Wyniki badań” - a nie „Rezultaty badań”.

w Zakończeniu (s. 380-384) Autorka zwięźle rekapitułuje poruszone w pracy wątki, odnosząc się do przyjętych w rozprawie założeń. Zbędne tu jednak wydają się odniesienia do audiodeskrypcji wydarzeń sportowych; informacje te winny zostać zamieszczone w rozdz. 4 lub 5. Autorka zbyt lakonicznie potraktowała kwestię wyprowadzenia postulatów badawczych i praktycznych. Zabrakło propozycji kierunków dalszych badań w dziedzinie audiodeskrypcji, jej znaczenia dla psychospołecznego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością wzroku. wskazane byłoby również wysunięcie przez Autorkę propozycji systemowych rozwiązań w sferze rozwoju audiodeskrypcji, uwarunkowań jej tworzenia i wykorzystania w procesie nowoczesnej edukacji i rehabilitacji.

Rozprawę uzupełnia imponująca jakościowo i ilościowo Bibliografia (s. 385-431), obejmująca opracowania źródłowe (Dokumenty prawne, standardy i zalecenia, drukowane i elektroniczne encyklopedie, słowniki, leksykony, atlasy, pliki audiodeskrypcji /filmy przyrodnicze, filmy fabularne i spektakle, Muzea, galerie sztuki, obiekty architektoniczne/, Projekty oraz programy na rzecz upowszechniania kultury i sztuki, uczestnictwo w kulturze, Witryny instytucji kultury i sztuki, bibliotek i organizacji bibliotekarskich oraz miejsc atrakcyjnych turystycznie i zabytków, witryny organizacji rządowych, instytucji i stowarzyszeń pozarządowych, witryny uczelni, szkół oraz jednostek działających w ich obrębie, wydarzenia kulturalne w Polsce i za granicą), opracowania drukowane i elektroniczne. Należy zatem zauważyć (i docenić), że Autorka zgromadziła bogaty materiał faktograficzny (źródła niepublikowane i publikowane), papierowe i cyfrowe (internetowe) – polski i zagraniczny (głównie anglojęzyczny). Bibliografia wyszczególnia 3. publikacje (opracowania naukowe) Autorki rozprawy.

W Aneksach (s. 432-446) Autorka zamieściła narzędzia badawcze i zaświadczenie o odbyciu stażu wolontariackiego W WTZ PZN w Toruniu – co wskazuje na kompetencje i umiejętności praktyczne Autorki w obrębie podjętej w rozprawie problematyki.

Autorka używa tu błędnie terminu „ankieta”. Poprawnie metodologicznie powinno być: „kwestionariusz wywiadu” (narzędzie do badania osób z niepełnosprawnością wzroku) i kwestionariusz ankiety (narzędzie do badania studentów).

Przedłożona do recenzji rozprawa, choć realizowana w obrębie nauk bibliologicznych i informatologicznych, w swej zawartości merytorycznej ma charakter interdyscyplinarny. Łączy wiedzę z zakresu medioznawstwa, kulturoznawstwa, nauk o sztuce, estetyki, językoznawstwa, lingwistyki stosowanej, pedagogiki specjalnej – tyflopädagogiki. Dowodzi erudycji Autorki, choć nie zawsze potrafi Ona dokonać trafnej selekcji wartościujących podjętych wątków i doboru literatury oraz utrzymać „dyscyplinę” prowadzonych rozważań – w stosunku do obranego tematu i celu pracy.

Wnikliwa lektura przedłożonej do recenzji rozprawy, każe zauważyć, że jej Autorka wykazuje się dobrym opanowaniem aparatu naukowego (konsekwentnie prowadzony system przypisów dolnych, nie tylko bibliograficznych, ale również rzeczowych), dokumentujących rzetelnie prezentowane dane faktograficzne, wyjaśniające nieścisłości źródłowe itd, sprawnie posługuje się naukowym stylem wypowiedzi. Posiada umiejętność analizy i krytyki źródeł, w którym to postępowaniu badawczym cechuje Ją duża staranność i dociekliwość.

Z myślą o ewentualnym opublikowaniu pracy, w trosce o jej poprawność merytoryczną i stylistyczną, sugeruję dokonanie korekty tytułu:

„Audiodeskrypcja, jej wykorzystanie w dostępie osób z niepełnosprawnością wzroku do informacji oraz dóbr kultury i sztuki”.

Użycie terminu „osoby z niepełnosprawnością wzroku” (zamiast „osoby z uszkodzonym wzrokiem”) sygnalizuje utrzymanie podjętych rozważań w nurcie społecznego modelu niepełnosprawności, co znajduje potwierdzenie w zawartych w pracy dociekaniach.

Konkluzja:

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Agaty Bernaś jest opracowaniem monograficznym (teoretyczno-opisowym i empirycznym), mającym na celu całościowe, wieloaspektowe ujęcie zagadnień dotyczących audiodeskrypcji. Jej 3. pierwsze rozdziały zostały opracowane przy zastosowaniu metody analizy opisowo-krytycznej wielorakich pod względem wydawniczo-formalnym źródeł. Kolejne 3. rozdziały dysertacji stanowią

prezentację badań własnych (kwerenda serwisów internetowych, autorskie zasady audiodeskrypcji architektury, autorski skrypt wystawy, badania sondażowe odbiorców audiodeskrypcji oraz studentów – potencjalnych audiodeskryptorów).

Jest to ważne dla nauk bibliologicznych oraz tyflogicznych przedsięwzięcie badawcze, realizowane przez Autorkę z dużą dokładnością i szczegółowością.

Rozprawa jest wynikiem rozległej erudycji Autorki w podjętej problematyce oraz doświadczenia praktycznego, nabytego w pracy audiodeskryptora.

Należy zaznaczyć, że w obrębie nauk bibliologicznych i informatologicznych nie ma syntetycznego opracowania na temat techniki audiodeskrypcji, jako materiale alternatywnym i technologii wspomagającej, stąd rozprawa Pani mgr Agaty Bernas wydaje się tu bardzo istotna.

Mimo zgłoszonych uwag, stanowiących inspirację do dyskusji (głównie o charakterze metodologicznym), uważam, że przedłożona do recenzji rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom na stopień doktora i wnoszę o dopuszczenie mgr Agaty Bernas do następnych etapów, przewidzianych odpowiednią procedurą.

Zielona Góra, dn. 5 grudnia 2017 r.

M. Czerwińska
dr hab. Małgorzata Czerwińska, prof. UZ